

GLASILO MUZEJA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

MUZEJSKI VJESNIK

9

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJSKOG DRUŠTVA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

(Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kutina, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske Toplice i Virje)

UREDNIŠTVO

Odgovorni urednik: Franjo Horvatić

Urednik, lektura, korektura: Zorko Marković

Redaktura, tehnički urednik: Marijan Špoljar

Naslovna stranica: Mladen Jakupec

Muzejski vjesnik izlazi jednom godišnje. Rukopise ne honoriramo i ne vraćamo. Glasilo solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.
Za sadržaj priloga odgovaraju autori.

Nakladnik

Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice

ZA NAKLADNIKA

Franjo Horvatić

TISAK

SOUR »PODRAVKA«, OOUR Koprivnička tiskara, 1986.

BROJ 9 – VELJAČA 1986.

GOD. IX

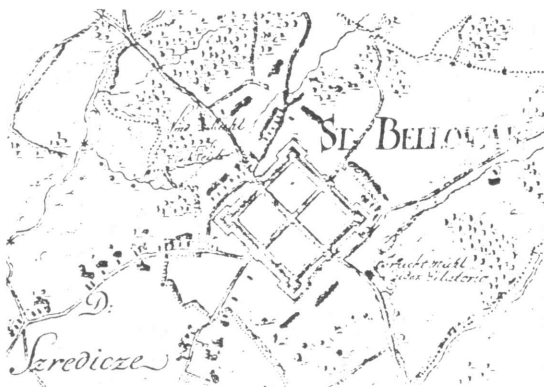
IZGLED I NAMJENA ZABORAVLJENE KASNOBAROKNE GRAĐEVINE U BJELOVARU

Merkantilistička politika carice Marije Terezije rezultirala je razvojem manufakturno-industrijske proizvodnje, što je utjecalo na sađenje dudovih stabala, uzgoj dudova svilca i osnivanje svilana i na vojno-krajiškom teritoriju. Patentom od 16. III. 1763. godine carica je pozvala »zemaljsku gospodu, oblasti, samostane i općine u mnogim svojim zemljama da uzgajaju bijele dudove, jer njihovo lišće služi za hranu dudovu svilcu, kojemu se ličinka zakukuljuje i pravi svilene kokone«¹, a pošto su klimatske prilike bile pogodne, uzgoj ove vrste drveta uvodi se u Varaždinski generalat već slijedeće, 1764. godine. Tako će i Bjelovar uskoro postati jedan od znatnijih centara svilarske manufakture osamnaestoga stoljeća.²

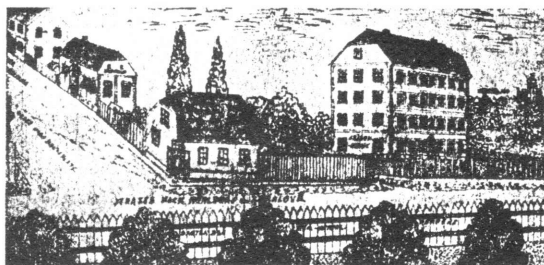
Godine 1785, oko 500 metara jugoistočno od centra Bjelovara (sl. 1)³, krajiška uprava podiže zgradu koja će svojim trokutnim soliternim izgledom, smještena na otvorenom prostoru, odudarati od jednokatnog i samo iznimno dvokatnog gabarita (već od 1780. godine u gradu postoji dvokatna, prizemnim arkadama raščlanjena zgrada vojne komande, a druga – kasnije upravna zgrada bjelovarsko-križevačke županije – naknadno dobiva drugi kat) planski, od 1756. godine građenog grada ortogonalnog rastera. Ne raspolažemo arhitektonskim snimcima pa su nam legendirani grafički prikaz, nastao dvadesetih godina XX. stoljeća (sl. 2)⁴ kao i fotografija (sl. 3) koja potvrđuje vjerodostojnost crteža, važne informacije o njezinoj fizionimiji.

Ovi dokumenti otkrivaju tipično barokno zdanje uravnoteženog volumena: trokatnu građevinu visokog, strmog, krovista trapezastog oblika i zakošenih rubova nad užim bočnim zabatima, s ritmičkim slijedom prozorskih otvora identičnim na svim pročeljima, te glavnim ulazom smještenim u centralnom dijelu južne fasade. Tri niza plitkih vijenaca, jedini ukras ove građevine, potencirala su njezinu etažnu podjelu. Nalazila se – legenda nas informira – uz »Strasse nach Mühldorf und Ždralove«⁵, a njena namjena bila je – čitamo napomenu autora crteža na zapadnoj fasadi između dva prozora u prizemlju – »Seiden-Fabrik« (na priloženom planu iz oko 1790. godine »Seiden Filatorio«). O ovom, svojedobno značajnom, manufakturno-industrijskom objektu izgrađenom u sjedištu Varaždinskog generalata (po Vaničeku, osnovao ju je major Messina) nemamo puno podataka. Nakon Vaničeka,⁶ po Hietzingeru⁷ i Feynesu⁸ donosi ih Bičanić. Oni se svode na slijedeće:

U tkaonici i filatoriju tridesetšest radnika i radnica proizvodilo je godišnje osamstotina osamdesetosam lakata raznih svilenih tkanina. Ta je svilana radila do 1793. godine, kada joj je djelatnost zbog deficita od 71.000 forinti reducirana samo na filatorij za sukanje svilenog prediva i konca, a nakon dvije godine sasvim je prestala s proizvodnjom. No, kasnije je opet proradila, a podaci iz 1840. godine govore da se u

Sl. 1 Plan Bjelovara s ubikacijom svilane (Seiden Filatorio), oko 1790, detalj, Ratni arhiv, Beč (iz fototeke Ladislava Ivanceka)

Sl. 2 Zapadna i južna fasada svilane (legendirani crtež geometra Antuna Margetinca, prva polovica 19. stoljeća)

Sl. 3 Posljednja fotografija nekadašnje svilane, pred rušenje 1954. godine

Bjelovaru izrađuje svilena pređa i tkaju svilene tkanine na četrdeset, a svilene vrpce na dvadesetšest tkalačkih stanova.⁹ Godine 1867. njeni su vlasnici Bijelić i Vojnović,¹⁰ no kako tih godina naše svilarstvo zbog ukinuća kmetstva, gubitka Lombardije kao najvećeg centra prerade sirove svile, bolesti dudova svilca, te zbog vrlo jake francuske, talijanske i japanske konkurencije na svjetskom tržištu zapada u veliku krizu,¹¹ djelovanje bjelovarske svilane tih je godina definitivno obustavljeno. Zgrada zatim mijenja svoju namjenu: pretvorena je u husarsku kasarnu¹² a nakon nekog vremena postaje svratište (popularno nazvano »Amerika«). Porušena je zbog dotrajalosti 1954. godine, nakon stotinušezdesetdevet godina postojanja.¹³

Nabrajajući filande na bjelovarskom području (Đurđevac, Virje, Čazma i Garešnica) Bičanić u gradu registrira dvije. Danas ni ta druga više ne postoji, ali prema nekim podacima nalazila se na mjestu kuće br. 4 u današnjoj Gašićevoj ulici, na sjeveroistočnom dijelu grada.

BILJEŠKE

1. Rudolf BICANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1860*, Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, I knjiga, JAZU Zagreb 1951, str. 146.
2. O svilarstvu vojne krajine podatke donosi Franz VANIČEK, *Spezialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, BD I–IV, Wien 1875. Za građansku Hrvatsku i Slavoniju, pored gore navedene Bičanićeve knjige vidjeti djela Miroslave DESPOT *Pokušaji manufakture u Građanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 12, JAZU Zagreb 1962; te *Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u XVIII i XIX stoljeću*, Zbornik radova prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek, 1970, str. 245–282.
3. Zahvaljujem Ladislavu Ivanceku, savjetniku za izdavačku djelatnost IRO »Skolska knjiga« Zagreb, koji mi je na moju molbu stavio na raspolaganje ovaj dragocjeni dokument, jedan od mnogih iz najranijeg razdoblja povijesti ovoga grada, koje sadrži njegova bogata fototeka. Original se nalazi u Ratnom arhivu u Beču.
4. Ovaj, kao i druge crteže starog Bjelovara, izradio je gradski geometar Antun Margetinac oko 1920. godine.
5. Slavonska cesta, zatim Rusanova ulica, a danas Ulica braće Bačić. Mlinovac je istočno predgrađe Bjelovara, a Ždralovi prigradsko naselje.

6. Franz VANIČEK, nav. dj., Bd. II, str. 626–628; Bd. IV, str. 288, 291–292.
7. Carl HIETZINGER, *Statistik der Militärgrenze des Österreichischen Kaiserthums*, Bd II, Wien 1820, str. 252.
8. FEYNES, *Statistik des Königreichs Ungarn*, Bd I, Pest 1843, str. 242 i d.
9. Rudolf BICANIĆ, nav. dj., str. 154.
10. Mirko VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881*, Zagreb 1981, str. 64.
11. Miroslava DESPOT, *Ekonomsko historijski razvoj. . . .*, str. 253. – Rudolf BICANIĆ, nav. dj., str. 154 – 155.
12. Ernest KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Belovar, *Ilustrirani hrvatski pučki kalendar za rimokatolike, grčkoiztočne i izraelitčane*, za prostu godinu 1888, U Belovaru 1887, tiskom i troškom J. Fleišmanna, str. 54.
13. Neki lokalni članci koji spominju svilanu govore o 1782. godini. Ovdje, međutim, kao vjerodostojnu godinu dovršenja njezine gradnje uzimamo – po Vaničeku – 1785. Godinu 1782. uzima i Juraj ŠUŠNJAK, *Povijest grada Bjelovara*, u: Prilozi za historiju o nastanku i razvitku Bjelovara, Hitijski arhiv Bjelovar, 1961. (strojopis). U tekstu njegove podatke nismo uzeli u obzir, pošto ne donosi izvore iz kojih je te podatke crpio. Osim toga, tu se nalazi i nekoliko navoda s kojima se ne možemo složiti. Ipak, ilustracije radi, prenosimo – s rezervom – dio Šušnjakovog teksta koji se odnosi na svilanu:

«(. . .) Pored vojnih zgrada izgradila je vojnička vlast u Bjelovaru 1782. g. tvornicu svile sa 30 tkalačkih stanova. Bjelovarska svilana proizvodila je razne vrste svilene robe, te je kao takva poznata i izvan Hrvatske. 1786. bila je znatno proširena te se njen nadzornik Smrček vrlo trudio oko kvalitete produkcije. Satnik Turković navodi da je to provedeno radi toga da uzumogne svilana namiriti velike narudžbe iz inostranstva. Major Mesić u izvještaju od 9. svibnja 1789. navodi da je bjelovarska tvornica proizvodila razne vrste atlasa krize, parehana, a skladište je reprezentiralo vrijednost od 4.041 forintu i 45 krajcara. Tvornica je morala obustaviti rad poradi dugova koji se nisu mogli utjerati. Aktiva je iznosila 81.085 forinti, a pasiva 77.254 forinte. Od tog vremena nema više tvornice već su bile podignute dvije obične svilane, jedna se smjestila u trokatnici u Slavonskoj ulici (Sic!!! – M. M.), a druga iza Čitaonica. I ove svilane su tamo negdje pred 1790. god. obustavile svoj rad. U svrhu uzgajanja svilenih buba bilo je posađeno uzvan grada mnogo dudova koji se vide jos i danas u svojim ostacima u blizini grada. (. . .)» (str. 61)

»Stanovništvo raste od godine do godine i 1820. Bjelovar broji već 1229 stanovnika. Tvornica je napredovala pod vojnom upravom, proizvode prodavala je u Beč i Peštu. Manje podružnice je imala u Varaždinu, Karlovcu i Pančevu. U tvornici su bile zaposlene žene i djevojke iz **graničarskih** zadruga. Velike zasluge u pogledu **radova na svili** stekla je učiteljica Djevojačke škole **Julija Althen** koja je 16 žena učitelja izobrazila u tkanju i vezenju svilom. Uza sve to bjelovarskoj tvornici nije bilo opstanka od 1786. do 1793. Novčane prilike uništile su i ovu najstariju bjelovarsku tvornicu. (. . .)» (str. 62)

Miroslav Klemm, Gradski muzej Varaždin

IZVORNI RUKOPIS PREPORODNE PJESME »POZIV U KOLO ILIRSKO« PAVLA STOŌSA U GRADSKOM MUZEJU VARAŽDIN

Među mnogobrojnim povijesnim spisima iz vremena Ilirizma prikazanim na izuzetno vrijednog izložbi¹ »Hrvatski narodni preporod 1790 – 1848« u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt pažnju privlači izvorni rukopis poznate rodoljubne pjesme »Poziv u kolo ilirsko« koju je 1840. godine spjevao jedan od prvaka ilirskog pokreta, svećenik Pavao Stoŏs. Taj rukopis, o kojem se doskora gotovo i nije znalo, vlasništvo je Gradskog muzeja Varaždin, eksponat Kulturnopovijesnog odjela, inventiran pod brojem 3883.

Na jednostruko savijenom listu prostog papira veličine 250 × 330 mm, na tri stranice, napisana je perom i crnom tintom pjesma od dvadesetdvije strofe s po četiri stiha koji se naizmjenično rimuju. Pisana je na štokavskom narječju, krasopisom, vrlo sitnim slovima. Nad prvom strofom je naslov pjesme pisan velikim slovima u polukružnom nizu. Ispod njega su ilirski simboli, šestokračna zvijezda i polumjesec, složeni od ispisanih imena južnoslavenskih naroda koje rodoljub Pavao Stoŏs poziva u zajedničko ilirsko kolo.